

ภาวะแห่งการตื่นรู้ ศักยภาพของมนุษย์ในพุทธศาสนานิกายเซน

วันที่รับบทความ	22/03/2564
วันแก้ไขบทความ	01/0/2564
วันตอบรับบทความ	08/06/2564

คะนอง ปาลีภัทรางกูร¹

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์และอภิปรายแนวคิดเรื่องภาวะแห่งการตื่นรู้ในพุทธศาสนานิกายเซน เพื่อแสวงหาแนวทางในการจัดข้อขัดแย้งทางสังคม อันเกิดมาจากความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ ศาสนา และอุดมการณ์ทางการเมือง ผลแห่งการอภิปรายพบว่า ภาวะแห่งการตื่นรู้หรือธรรมชาติแห่งพุทธะที่มีอยู่ภายในตัวของมนุษย์ทุกคน ฉะนั้น สิ่งที่มีมนุษย์ควรทำคือมองให้เห็นถึงธรรมชาติที่แท้จริงของตนเองแล้วตระหนักรู้ธรรมชาติแห่งพุทธะที่มีอยู่ในตน อันจะนำไปสู่การเคารพในตนเองและผู้อื่น ดำรงอยู่อย่างมีสุขและสันติ ไร้การแบ่งแยกในด้านเชื้อชาติ ศาสนา หรือรูปแบบการใช้ชีวิตใด ๆ การตระหนักรู้ดังกล่าวสามารถเกิดขึ้นได้โดยตรงโดยไม่ต้องอาศัยการมีสติปัญญาที่สูงส่ง การคิดวิเคราะห์ทางตรรกะ หรือการใช้ภาษาที่ฟุ่มเฟือยแต่อย่างใด เมื่อสรรพสัตว์ได้เข้าถึงธรรมชาติแห่งพุทธะที่มีอยู่ในตัวเองแล้ว ชีวิตของเขาก็จะตื่นรู้ เป็นสุข และเบิกบาน

คำสำคัญ : ภาวะแห่งการตื่นรู้ ศักยภาพของมนุษย์ชาติ พุทธศาสนานิกายเซน

¹ อาจารย์ สาขาวิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

State of Awakening: the Humankind's Potential in Zen Buddhism

Received	22/03/2021
Revised	01/06/2021
Accepted	08/06/2021

Kanong Paliphatrangkura²

Abstract

This article aimed to analyze and discuss the concept of state of awakening in Zen Buddhism, in order to seek the way to eliminate social conflicts caused by differences in race, religion and political ideology. The results showed that according to Zen Buddhism, all human beings had state of awakening, the Buddha nature. Therefore, as human beings, all we ought to do is to see through our own nature and realize the Buddha nature. That will lead to respect for ourselves and others, living happily and peacefully without any discrimination in terms of race, religion, or lifestyle at all. To achieve such awakening is possible by seeing one's own original nature directly; without the intervention of the intellect, logical thought or any redundant language. When the Buddha nature is realized, the sentient beings will be awakened, happy, and delighted.

Keywords: state of awakening, humankind's potential, Zen Buddhism

² Instructor, Department of Philosophy, Faculty of Arts, Thammasat University
email: kanong.p@arts.tu.ac.th

บทนำ

การอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความหลากหลายทั้งด้านเชื้อชาติ ศาสนา และทัศนคติทางการเมือง ย่อมก่อให้เกิดการกระทบกระทั่งและความขัดแย้งกันเป็นธรรมดา ทั้งนี้เพราะมนุษย์แต่ละคนต่างก็มุ่งแสวงหาพื้นที่แห่งการดำรงอยู่ของตนเอง ทุกคนอยากพบเจอความสุข และอยากหนีห่างจากความทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น หากแม้ว่าสมาชิกในสังคมที่ตนพบเจอมีพฤติกรรม อุปนิสัย หรือแม้กระทั่งภาพลักษณ์ที่สร้างความอึดอัดขัดข้องแก่ตัวเองและพวกพ้อง ก็จะทำให้เกิดความรังเกียจเดียดฉันท์และหาทางกีดกัน แบ่งแยก และจัดกลุ่มแบ่งประเภทไปตามอุดมการณ์ความเชื่อและทัศนคติของตนเองที่มีต่อพวกเขา มีข้อถกเถียงมากมายเกี่ยวกับธรรมชาติเดิมแท้ของมนุษย์ โรมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) นักปรัชญาชาวอังกฤษมองว่า โดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ทุกคนเป็นคนเห็นแก่ประโยชน์ตนเอง มนุษย์ก็คือสัตว์ชนิดหนึ่งที่ยังไม่ได้ปรับเปลี่ยนสัญชาตญาณโดยการศึกษาหรือระเบียบวินัยใด ๆ “Natural man is man considered as if he were simply an animal, not modified in any way by education or discipline.” (Hobbes, 1991A, p.11) ดังนั้นมนุษย์เราจึงมองเห็นผู้อื่นเป็นคู่แข่งอยู่ตลอดเวลา กระจายพลังอำนาจในทุกรูปแบบ เพื่อสร้างความมั่นใจว่าตนเองจะอยู่ได้อย่างปลอดภัยไร้การคุกคามจากอีกฝ่าย และด้วยเหตุที่มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน มีศักยภาพที่จะทำลายอีกฝ่ายได้เหมือนกัน จึงทำให้แต่ละคนมีความหวงเท่า ๆ กันที่จะบรรลุจุดหมายของตน และผลักดันให้แต่ละคนพยายามที่จะทำลายและครอบงำผู้อื่น และเพราะรู้ว่า ไม่มีใครที่จะครอบงำคนอื่นได้ตลอดเวลาและตลอดไป แม้แต่คนที่แข็งแรงที่สุดก็อาจถูกทำร้ายจากคนที่อ่อนแอที่สุดได้ ความคิดและความรู้สึกจึงวนเวียนอยู่ที่ความกลัว (Minoque, 1972, p.75) ดังนั้น ในสภาวะธรรมชาติซึ่งไม่มีรัฐอธิปไตยคอยควบคุมดูแล มนุษย์จึงอยู่อย่างหวาดกลัว ทุกคนมุ่งจะปกป้องตนเองจากการรุกรานของคนอื่น และถ้ามีโอกาสแรกก็จะทำทุกอย่างเพื่อให้ตนเองและพวกพ้องได้ประโยชน์ไว้มาก่อน ผู้คนเกิดความรู้สึกต่อกันเพียงมองว่าอีกฝ่ายจะสร้างผลดีหรือไม่ดีแก่ตัวเองหรือไม่เท่านั้นเอง (Warrender, 1957, p.210) ชีวิตจึงดำรงอยู่ในสภาพขัดแย้งตลอดเวลา สภาวะธรรมชาติเช่นนี้ได้สร้างความรู้สึกไม่ปลอดภัยแก่ปัจเจกชนทุกคน ฉะนั้น เพื่อหลีกเลี่ยงสภาวะดังกล่าว มนุษย์จึงได้ทำสัญญาระหว่างกันและกัน โอนสิทธิตามธรรมชาติอันเด็ดขาดที่แต่ละคนมีให้แก่รัฐอธิปไตย (State sovereign) ไป โดยที่สมาชิกในสังคมจะไม่ละเมิดซึ่งกันและกัน กฎกติกาต่าง ๆ ถูกกำหนดขึ้นเพื่อสร้างคามยุติธรรมแก่สมาชิกทุกคน ซึ่งที่ยังมีความกลัวอยู่ว่าสมาชิกคนอื่น ๆ จะทำตามสัญญาที่ตกลงกันไว้หรือไม่ ทุกคนจึงต้องมอบสิทธิตามธรรมชาติทั้งหมดไปให้แก่รัฐอธิปไตยเพื่อให้มีอำนาจเต็มที่ในการควบคุมดูแล (Hobbes, 1991B, p.94) ป้องปรามและลงโทษคนที่จะทำผิดสัญญา และกำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกแต่ละคน และอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นในสังคม

อย่างไรก็ดี ประวัติศาสตร์แห่งมนุษยชาติก็ได้เดินเคียงคู่มาพร้อมกับความขัดแย้ง ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเองที่พยายามยึดครองอำนาจในเรื่องต่าง ๆ ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม สาเหตุของความขัดแย้งส่วนหนึ่งมาจากการไม่ยอมรับในคุณค่า ศักดิ์ศรี ศักยภาพ และความเป็นมนุษย์ของฝ่ายตรงข้าม สงครามครูเสดในยุโรปยุคกลาง การค้าทาสผิวดำในดินแดนสหรัฐอเมริกา และการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวฮิวโดโดยรัฐบาลนาซีเยอรมันในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนในเรื่องนี้ อนึ่ง แม้ในกลุ่มอำนาจนาซีได้

ยึดครององคาพยพต่าง ๆ ในสังคมอย่างเด็ดขาดก็ยังมีแนวคิดแบ่งแยกผู้คนออกเป็นประเภทต่าง ๆ อีกด้วย ดังเช่นที่พรรคนาซีแบ่งประชากรเยอรมันออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มมีค่าและกลุ่มไร้ค่า ประชากรกลุ่มมีค่า หมายถึงบุคคลที่มีสุขภาพทางร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง ไม่ติดสารเสพติดและสุรา สามารถทำงานรับใช้ประเทศชาติได้อย่างเต็มที่ ส่วนกลุ่มไร้ค่าหมายถึงบุคคลพิการ ไม่ว่าจะเป็นทางร่างกายหรือทางจิต ผู้ที่ติดสุรา และสารเสพติดเรื้อรัง ไม่สามารถทำงานรับใช้ประเทศชาติได้ รัฐบาลนาซีมองว่า ในช่วงสงคราม กลุ่มประชากรที่มีค่าทุกคนสามารถสร้างคุณค่าต่อประเทศชาติได้อย่างมาก เนื่องจากประชากรเหล่านี้อาจถูกส่งไปรบในแนวหน้า ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม หรือทำหน้าที่อื่น ๆ ที่เหมาะสม เช่น เพศหญิงก็ให้กำเนิดบุตรเพื่อเพิ่มประชากรให้แก่ประเทศชาติได้ เป็นต้น ในขณะที่กลุ่มประชากรไร้ค่าจะไม่สามารถทำหน้าที่เหล่านี้ได้ อีกทั้งยังเป็นภาระให้แก่รัฐบาลที่ต้องเจียดงบประมาณมาตั้งสถานพยาบาลเพื่อดูแลรักษาให้อีกด้วย (คัททียากร ศศิธรา มาศ, 2557, น.252-253)

ในปี 2563 ในประเทศสหรัฐอเมริกา มีการชูประเด็น “Black Lives Matter - ชีวิตคนดำก็สำคัญ” ขึ้นและเกิดการประท้วงไปทั่วประเทศ เหตุการณ์ดังกล่าวสืบเนื่องมาจาก จอร์จ ฟลอยด์ (George Floyd) ชายอเมริกันผิวดำ ถูกพนักงานขายในร้านค้าแห่งหนึ่งโทรแจ้งตำรวจว่าเขาใช้ธนบัตรปลอมในการซื้อสินค้า เขาถูกตำรวจ 4 นายเข้าจับกุม ถูกจับกดคว่ำหน้าลงที่พื้น และถูกเข่ากดทับที่ลำคอจนหายใจไม่ออก แม้จะร้องบอกว่า “ผมหายใจไม่ออก - I can't breathe” แต่ก็ไม่ได้รับการผ่อนปรนแต่อย่างใด เมื่อรถพยาบาลมาถึงฟลอยด์ก็หมดสติไปแล้ว เขาถูกนำตัวส่งโรงพยาบาลและเสียชีวิตในเวลาต่อมา (BBC, 2020) เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ตำรวจทั้ง 4 นายถูกไล่ออก และตำรวจที่ใช้เข่ากดทับฟลอยด์ถูกดำเนินคดีข้อหาฆาตกรรมโดยไม่ได้เจตนา (murder in the third degree) การเสียชีวิตของฟลอยด์ก่อให้เกิดการประท้วงอย่างรุนแรงในหลายมลรัฐ ผู้ประท้วงโกรธแค้นและเรียกร้องให้ดำเนินคดีเจ้าหน้าที่ตำรวจทั้ง 4 นาย มีการบุกปล้นสะดม ทูบทำลาย และจุดไฟเผาห้างร้านและสถานที่ราชการต่าง ๆ นักวิเคราะห์ส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่าทั้งหมดเกิดจากความไม่พอใจในกระบวนการยุติธรรมที่แตกต่างกันระหว่างคนอเมริกันผิวขาวกับคนอเมริกันผิวดำ อันเป็นการตอกย้ำถึงความอยุติธรรมทางเชื้อชาติ (Racial injustice) ที่สั่งสมมานานในสังคมอเมริกัน (FOX Business, 2020) เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะประชาชนบางกลุ่มที่แม้จะอยู่ในสังคมเดียวกัน แต่พวกเขายังมีความรู้สึกแบ่งแยก ดูถูกดูแคลน ไม่ยอมรับในคุณค่า ศักดิ์ศรี ศักยภาพ และความเป็นมนุษย์ของเพื่อนร่วมสังคม

ตั้งแต่เกิดการแพร่ระบาดของไวรัส Covid-19 ไปทั่วโลกเมื่อปี ค.ศ.2020 เป็นต้นมา มีข้อมูลว่าชาวอเมริกันเชื้อสายเอเชียถูกทำร้ายร่างกายและโดนก่ออาชญากรรมเพิ่มขึ้น 149% เมื่อเทียบกับปี 2019 โดยใน 16 เมืองใหญ่ มีคนถูกดักทำร้ายจนได้รับบาดเจ็บจำนวนมาก แม้จะตะโกนขอความช่วยเหลือแต่ก็ไม่ได้รับการตอบสนอง นักวิเคราะห์ห่มองว่า ความเกลียดชังดังกล่าวมีสาเหตุมาจากความคับแค้นใจที่ชาวอเมริกันคนอื่น ๆ มีต่อคนจีนที่เป็นต้นกำเนิดการแพร่ระบาดในครั้งนี้ โดยได้เหมารวมคนอเมริกันเชื้อสายเอเชียจากประเทศต่าง ๆ เข้าไปด้วย และความเกลียดชังดังกล่าวได้เพิ่มทวีขึ้นเมื่อถูกกระตุ้นจากประธานาธิบดีโดนัลด์ ทรัมป์ ที่ใช้คำเรียกไวรัสชนิดนี้ว่า China virus ไวรัสจีน China plague โรคระบาดจีน หรือ Kung flu โรคหวัดจีน ซึ่งล้อเลียนมาจากคำว่า Kung Fu กังฟู นั่นเอง (Reuters, 2021)

กล่าวเฉพาะในสังคมไทย ความขัดแย้งทางการเมืองในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากทัศนคติที่ไม่ยอมรับในคุณค่าศักดิ์ศรีและศักยภาพของเพื่อนร่วมชาติที่คิดต่างไปจากตน มองว่าอีกฝ่ายอ่อนด้อยด้านสติปัญญา ขาดการพินิจพิจารณา มุ่งประโยชน์เฉพาะหน้าระยะสั้น ถูกชักจูงด้วยอารมณ์สั่นไหวในการออกเสียงเลือกนักการเมืองเข้าไปทำหน้าที่ในสภาผู้แทนราษฎร ทัศนคติดังกล่าวสะท้อนในคำปราศรัยของผู้นำการชุมนุมบางคนเมื่อช่วงปลายปี พ.ศ.2556 ที่ว่า “สามแสนเสียงในกรุงเทพฯ เป็นเสียงที่มีคุณภาพ ย่อมดีกว่า 15 ล้านเสียงในต่างจังหวัด แต่ไร้คุณภาพ” (สำนักข่าวอินโฟเควสท์, 2556) การกล่าวเช่นนี้บ่งบอกถึงการไม่ยอมรับในคุณค่า ศักดิ์ศรี ศักยภาพ และสติปัญญาการไตร่ตรองของเพื่อนร่วมชาติที่อยู่ในต่างจังหวัด อันเป็นลักษณะของการดูหมิ่นดูแคลนและถือตัวเองว่าเหนือกว่าผู้อื่น ที่พุทธศาสนาเรียกว่า ‘อติมานะ’ ซึ่งถือเป็นอุปกิเลสชนิดหนึ่งที่ทำให้จิตใจงุ่นงันมัวเศร้าหมอง ยากที่จะรับคุณธรรมอย่างอื่นได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558, น.266)

บทความนี้เป็นความพยายามที่จะนำแนวคิดเรื่องพุทธภาวะ หรือภาวะแห่งการตื่นรู้ในพุทธศาสนานิกายเซน มาวิเคราะห์และอภิปรายเกี่ยวกับ ‘ภาวะร่วม’ ที่มนุษย์ทุกคนมีเหมือนกัน เพื่อสร้างการตระหนักรู้และแสวงหาแนวทางในการขจัดความขัดแย้งทางสังคม อันเกิดมาจากความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติ ศาสนา และอุดมการณ์ทางการเมือง อันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและเกิดภราดรภาพสืบต่อไป

พุทธศาสนานิกายเซนกับภาวะแห่งการตื่นรู้

เมื่อกล่าวถึงพุทธศาสนานิกายเซน ผู้ที่เคยศึกษาเกี่ยวกับนิกายนี้มาบ้างแล้วจะนึกถึงโคลงสี่บรรทัดที่ถือกันว่าเป็นคำนิยามพุทธศาสนาเซนได้ครบถ้วน โคลงดังกล่าวมีเนื้อความว่า :-

“การถ่ายทอดพิเศษนอกคัมภีร์

ไม่อิงอาศัยถ้อยคำและตัวอักษร

ชี้ตรงไปยังจิตวิญญาณของมนุษย์

มองเข้าไปในธรรมชาติแท้ของตนและประจักษ์แจ้งพุทธภาวะ

A special transmission outside the scriptures;

No dependence upon words and letters;

Direct pointing at the human heart;

Seeing into one's nature and the realization of Buddhahood”

(Batchelor, 1994, p.212)

ข้อความ 4 ประโยคข้างต้น ถือกันว่าเป็นโคลงที่สรุปจุดมุ่งหมายและวิธีการในการก่อตั้งนิกายเซนของ พระโพธิธรรม (Humphreys, 1957, p.32) ข้อความนี้อาจเริ่มกำหนดจดจำกันแล้วแพร่หลายในหมู่นักศึกษาของเซนในช่วงเวลาหนึ่ง หลังจากที่ท่านฮุยเหิง สัมภาษณ์นายกองค์ที่หกอุปัชฌาย์ขึ้นมา ทั้งนี้เพราะท่านฮุยเหิงเอง ก็ดูเหมือนจะไม่คุ้นเคยกับข้อความนี้มาก่อนเลย (Suzuki, 1965, p.19) จากโคลงสี่ประโยคข้างต้นนั้น เราจะเห็นภาพรวมของพุทธศาสนานิกายเซนโดยจะเห็นทั้งวิธีการและจุดหมายที่เขามุ่งเน้นให้มนุษย์เข้าถึง จุดหมายดังกล่าวก็คือ การประจักษ์แจ้งพุทธภาวะ หรือภาวะแห่งการตื่นรู้ ซึ่งจะเป็นไปได้ก็ด้วยการมอญย้อนเข้าไปในธรรมชาติของตน การมอญย้อนเช่นนั้นเป็นวิธีการเพื่อเข้าถึงจุดหมาย ซึ่งเป็นพุทธภาวะในตนนั่นเอง

ตำนานเกี่ยวกับการอุบัติของนิกายเซนเล่าว่า สมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับนั่งพร้อม กับบรรดาภิกษุอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ท้าวมหาพรหมได้มาเข้าเฝ้าและถวายดอกไม้อีสทองแด่พระองค์ พร้อมกันนี้ก็ได้กราบทูลอาราธนาพระองค์ให้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาด้วย พระผู้มีพระภาคทรงรับดอกบัวนั้นแล้วทรงชู ขึ้นและทอดพระเนตรดอกบัวนั้นด้วยอาการนิ่งเงียบอย่างยิ่ง ในขณะนั้น พระมหากัสสปเถระก็ยิ้มออกมา เหตุการณ์นี้ได้รับการกล่าวขานกันว่าเป็นบ่อเกิดแห่งพุทธศาสนานิกายเซน (Humphreys, 1957, p.24) และการที่พระพุทธรูปทรงส่งผ่านคำสอนแก่ท่านพระมหากัสสปะ ถือเป็นการถ่ายทอดคำสอนพิเศษนอกคัมภีร์ โดยไม่อาศัยตัวอักษรใด ๆ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของนิกายเซนที่รับรู้กันโดยทั่วไปนั่นเอง

ตามทัศนะของพุทธศาสนานิกายเซน สรรพสัตว์มีพุทธภาวะ (Buddhahood) หรือความรู้แจ้งซึ่งเป็น ภาวะที่สะอาด สว่าง สงบ อยู่ภายในตัวแล้ว ภาวะดังกล่าวอาจเรียกชื่อแตกต่างกันออกไปบ้าง เช่นที่อาจารย์ บางท่านเรียกว่า จิตหนึ่ง (One Mind) และบางท่านก็เรียกว่าจิตเดิมแท้ (Essence of Mind) แต่ไม่ว่าจะ เรียกชื่ออย่างไรก็ตาม สิ่งนั้นก็ยังคงเป็นภาวะที่ไม่อาจจะเอาชื่อหรือสัญลักษณ์ทางภาษาใด ๆ ไปนิยามได้ เพราะเป็นภาวะที่อยู่เกินเลยขอบเขตของภาษาและไม่ใช่ว่าสิ่งที่จะเอาการใช้เหตุผลไปทำความเข้าใจได้ ดังที่ท่าน ฮุยเหิง (Hui-Neng) ได้อธิบายไว้ว่า

ธรรมชาติเดิมแท้ของเราคือธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ นอกเหนือจากธรรมชาติ อันนี้แล้วเรามีพุทธะที่ไหนอีกไม่เลย...เรากล่าวว่าจิตเดิมแท้เป็นของใหญ่หลวง ก็ เพราะมันรวมสิ่งต่าง ๆ เข้าไว้หมด โดยที่สิ่งทุกสิ่งนั้นมันอยู่ในตัวธรรมชาติแท้ของ เรา เมื่อเราพบเห็นความดีหรือความชั่วก็ตามของบุคคลอื่น เราไม่ถูกดึงดูดให้ชอบ หรือไม่ถูกผลักดันให้ชัง หรือเราไม่เกาะเกี่ยวกับมัน เมื่อนั้นลักษณะแห่งจิตใจของเรา ก็เป็นของว่างเท่ากับอากาศ ด้วยเหตุนี้เราจึงกล่าวว่า ใจของเราใหญ่หลวง ไม่มี ขอบเขตเหมือนอากาศ (พุทธทาสภิกขุ, 2531ข, น. 53-55)

ในเรื่องนี้ ท่านฮวงโป (Huang-Po) ซึ่งเป็นอาจารย์คนสำคัญในนิกายเซน ได้อธิบายไว้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายและบรรดาสัตว์โลกทั้งมวลต่างก็เติบโตมาจากจิตหนึ่ง (One Mind) นี้ และไม่มีความเป็นจริงอะไรอื่นอีกเลยนอกจากจิตหนึ่งนี้นั่น จิตหนึ่งนี้ดำรงอยู่ตั้งแต่อดีตที่ไม่มีจุดเริ่มต้น มันไม่ได้เกิดขึ้นและก็ไม่อาจสูญสลายไปได้ มันไม่ได้เป็นสีน้ำเงินหรือสีเขียว ทั้งไม่ได้มีรูปร่างหรือรูปแบบแต่อย่างใด มันดำรงอยู่เหนือสิ่งที่มีอยู่และสิ่งที่ไม่มีอยู่ มันไม่อาจกำหนดวัดได้ด้วยอายุว่าเก่าหรือใหม่ มันไม่ใช่ของยาวหรือสั้น มันไม่ใช่ของใหญ่หรือของเล็ก เพราะมันอยู่เกินเลยขอบเขตที่จำกัด อยู่เกินเลยคำพูด อยู่เกินเลยร่องรอยและสิ่งตรงกันข้าม(สิ่งเปรียบเทียบ)ทั้งหมด จิตหนึ่งนี้จะต้องถูกเห็นตามสภาวะเดิมอย่างที่มีมันเป็นอยู่เท่านั้น เมื่อเราพยายามจะคว้าจับมันไว้ในใจของเรา มันก็จะหลุดลอยไป มันเป็นเหมือนกับช่องว่างที่ไม่อาจวัดขอบเขตมันได้ ไม่อาจใช้ความคิดคำนึงไปวัดหยั่งในกรณีนี้ได้ (Suzuki, 1960, p.112)

เพราะเหตุที่มีทัศนคติเช่นนี้เอง เช่นจึงถือว่า พระอรหันต์กับปุถุชนไม่มีความแตกต่างกันแต่อย่างใด เพราะต่างก็มีพุทธภาวะหรือธรรมชาติเดิมแท้ที่บริสุทธิ์หมดจดเป็นแก่นสารเหมือนกัน แต่ถ้าจะมองให้แตกต่างก็มีอยู่คำว่า ปุถุชนคือผู้ที่ยังไม่สามารถจัดอริชาที่ห่อหุ้มพุทธภาวะออกไปได้ ธรรมชาติแท้ของเขาจึงยังไม่ส่องประกายออกมา เขาจึงยังคิดปรุงแต่งไปในอารมณ์ต่าง ๆ ก่อเกิดกระแสแห่งการเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบสิ้น ส่วนพระอรหันต์นั้นสามารถจัดอริชาที่ปิดบังพุทธภาวะออกได้แล้ว จึงรับรู้โลกและชีวิตจากธรรมชาติแท้ที่บริสุทธิ์ของตนเอง ไม่มีอะไรมาปิดบังเคลือบแฝงอีกต่อไป จึงอยู่ในภาวะที่เหนือสุขและทุกข์ แต่หากมองจากสายตาของปุถุชนหรือจากภาษาบัญญัติในโลกนี้ ก็อาจพูดได้ว่า ผู้ที่จัดอริชาออกได้แล้วจะรับรู้โลกด้วยมุมมองใหม่ที่ไร้ความทุกข์หรือความวิตกกังวลใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นท่าทีที่สดใส เบิกบาน สะอาดหมดจดอย่างแท้จริง

ถ้าธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ ยังถูกห่อหุ้มเกี่ยวพันอยู่เพียงใดแล้ว มันก็ไม่มี ความแตกต่างกันระหว่างผู้ที่เห็นแจ้งกับผู้ที่มีคบอด ข้อแตกต่างนั้นมันอยู่ที่ว่าคนหนึ่งได้ตรัสรู้แจ้งแล้ว เพราะพุทธภาวะอันเกี่ยวกับผู้นั้นถูกเพิกถอนเครื่องห่อหุ้มได้หมดจดแล้ว ส่วนอีกคนหนึ่งยังมีติดอยู่ (พุทธทาสภิกขุ, 2531ข, น.52)

เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่จะเข้าสู่ภาวะดังกล่าวได้ ก็จะต้องแสวงหาจากภายในตนเอง ไม่ใช่จากภายนอก และต้องพยายามไม่ปล่อยให้ความคิดปรุงแต่งเกิดขึ้นในเรื่องใด ๆ

“เราต้องปฏิบัติเพื่อความเป็นพุทธะภายในจิตเดิมแท้ และต้องไม่แสวงหาจิตเดิมแท้ในที่อื่นนอกจากตัวเราเอง ผู้ที่ถูกละครบงำจนมองไม่เห็นจิตเดิมแท่นั้นจัดเป็นคนสามัญ ส่วนผู้ที่มีความสว่างจนมองเห็นจิตเดิมแท้ของตนเอง จัดเป็น พระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง” (พุทธทาสภิกขุ, 2531ข, น.75)

พุทธศาสนิกายเซนมุ่งให้มนุษย์มองย้อนเข้าไปในธรรมชาติแท้ของตนเอง จนเห็นว่าตนเองมีพุทธภาวะอยู่ภายใน แล้วเกิดความเพียรพยายามที่จะเข้าถึงพุทธภาวะดังกล่าว บรรลุถึงพุทธภูมิอันเป็นธรรมชาติดั้งเดิมของตัวเอง (และของสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า)

เมื่อพุทธศาสนิกายเซนมีทัศนะเช่นนี้ จุดหมายแห่งการดำเนินชีวิตจึงได้แก่ การบรรลุซาโตริ (Satori) หรือภาวะรู้แจ้ง ซึ่งเป็นภาวะที่บุคคลสามารถทำลายอวิชชา ตัณหา อุปาทานแล้วกลับเข้าสู่พุทธภาวะ (โพธิ) ซึ่งเป็นภาวะบริสุทธิ์ที่มีอยู่แล้วในแต่ละคน พุดง่าย ๆ ก็คือ การบรรลุถึงธรรมชาติแท้ของตนนั่นเอง แต่ถ้าพูดตามภาษาของเซนแล้วก็อาจจะพูดได้ว่า มันไม่มีการบรรลุถึงอะไรเลย เพราะว่าเมื่อถึงที่สุดแล้ว ภาวะที่ค้นพบหรือบรรลุถึงนั้น ก็ไม่ใช่ของใหม่หรือของภายนอกแต่อย่างใด หากแต่เป็นของเดิม ๆ ที่มีอยู่ภายในนั่นเอง ดังเช่นที่อาจารย์ฮวงโปกล่าวว่า “เมื่อรู้แจ้งโพธิแล้ว จิตของเธอซึ่งเป็นพุทธะอยู่แล้วก็จะถูกรู้แจ้งด้วย การกระทำทุกอย่างตลอดกาลอันยาวนานก็จะถูกพบว่าเป็นเพียงแค่แบบฝึกฝนเท่านั้น เปรียบเหมือนคนแข็งแรงที่พบก้อนเพชรซึ่งอยู่ที่หน้าผากของตนเองแล้ว ก็จะไม่รู้ว่าจะทำอะไรที่จะต้องทำเกี่ยวกับความเพียรพยายามที่จะค้นหาในภายนอกแต่อย่างใด ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ในการบรรลุถึงความรู้แจ้งนั้น เราไม่ได้มีอะไรที่บรรลุถึงเลย” (Suzuki, 1960, p.119)

อาจมีปัญหาสงสัยว่า ในเมื่อโพธิก็มีอยู่ภายในตัวเราทุกคนแล้ว และเมื่อว่าถึงที่สุด มันก็ไม่มีการบรรลุถึงอะไรเลยเช่นนี้ แล้วอย่างนี้มนุษย์เราจะต้องปฏิบัติธรรมหรือดำเนินตามมรรควิธีไปเพื่ออะไร เพราะวิถีทางทุกอย่างนั้นก็ไม่น่าจะมีคุณค่าแต่อย่างใด ด้วยเหตุที่มันไม่ได้นำไปสู่จุดหมายอะไรเลย มนุษย์ควรจะอยู่เฉย ๆ แล้วรอเวลาให้ทุกอย่างเผยตัวของมันออกมาเอง เพราะการคิดแสวงหาหนทางปฏิบัติหรือการลงมือปฏิบัติมรรควิธีต่าง ๆ ไม่น่าจะมีคุณค่าตรงไหนเลย

ตามแนวคิดของเซน การปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตตามวิถีทางต่าง ๆ ที่เหมาะสมนั้นย่อมมีคุณค่าและมีความจำเป็นอย่างแน่นอน เพราะแม้เราจะมีของดีอยู่ในตัวแล้วก็ตาม แต่เมื่อมันยังถูกบดบังด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทานอยู่ เราก็คงไม่สามารถเห็นแจ้งมันได้โดยตรงอยู่นั่นเอง เราจึงจำเป็นต้องจัดวางเงื่อนไขแสวงหาหลักการและลงมือกระทำต่าง ๆ เพื่อเอื้ออำนวยให้ของดีที่เราอยู่นั้นแสดงตัวออกมา และที่สำคัญก็คือ ถ้าเราไม่ลงมือทำอะไรเลย อีกทั้งไม่รู้ด้วยว่าตนเองมีของดีอยู่แล้ว ก็อาจเป็นไปได้ที่เราจะใช้ชีวิตสะเปะสะปะ ประกอบด้วยความหลงผิดและมีความคิดปรุงแต่งในเรื่องต่าง ๆ มากมาย จนกลายเป็นการสร้างเงื่อนไขให้สิ่งแปลกอกต่าง ๆ เข้าไปบดบังทอหุ้มของจริงแท้ที่มีอยู่นั้นมากยิ่งขึ้น จนของดีนั้นอาจหมดโอกาสที่จะเผยแสดงตัวออกมาก็เป็นได้ และนั่นก็หมายความว่าเราเองหมดโอกาสที่จะเห็นแจ้งพุทธภาวะที่มีอยู่ภายในตนเองอย่างแน่นอน และแม้ในภาษาเซนจะบอกว่า ไม่มีการบรรลุถึงอะไรเลยก็จริง แต่หากใช้ภาษาธรรมดาทัวไปแล้ว การที่บุคคลสามารถขจัดอวิชชา ตัณหา อุปาทานจนรู้แจ้งพุทธภาวะภายในตนเองได้เช่นนี้ก็ควรจะเรียกว่าเป็นการบรรลุธรรมได้เหมือนกัน ด้วยเหตุนี้เอง นักวิชาการในนิกายเซนรุ่นหลัง ๆ จึงนิยมใช้ศัพท์ว่า ซาโตริ (Satori) เป็นชื่อแทนภาวะรู้แจ้ง (หรือพุทธภาวะ) ดังกล่าวนั้น มาถึงตรงนี้ จึงเป็นอันตกลงว่า ในบทความนี้ เมื่อกล่าวถึงการบรรลุธรรมในนิกายเซนก็หมายถึงการบรรลุซาโตรินั่นเอง

การบรรลุธรรม คือ การบรรลุจุดหมายสูงสุดแห่งการปฏิบัติธรรม หรือ การใช้ชีวิตทางศาสนา เมื่อพูดถึงจุดหมายเช่นนี้ หลายคนอาจตั้งคำถามว่า เซนมีจุดหมายด้วยหรือ เพราะดูเหมือนเซนจะปฏิเสธสิ่งที่เป็นทวิลักษณ์ทั้งหมด การพูดว่ามีจุดหมาย ก็เท่ากับยืนยันถึงสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่ไม่ใช่จุดหมาย แล้วเมื่อเป็นเช่นนี้ การที่เซนมีจุดหมายแห่งการปฏิบัติ จะไม่เป็นการขัดแย้งกันในตัวหรือ ผู้เขียนคิดว่า ข้อถกเถียงดังกล่าวเป็นเพียงการเล่นเกมทางภาษาเท่านั้น ไม่ได้เป็นข้อปัญหาที่ควรเข้าไปสนใจนัก เพราะมนุษย์ยังต้องพูดคุยกันด้วยภาษาสมมติที่เข้าใจกันได้ในสังคม การตั้งคำถามที่ดูเหมือนไม่สนใจคำพูดเช่นนั้น ย่อมมีคุณค่าในระดับหนึ่ง ซึ่งผู้ถามและผู้ตอบจะต้องอยู่ในแวดวงของเซนหรือคุ้นเคยกับเซนเป็นอย่างดีเหมือนกัน แต่ในการพูดคุยกับผู้คนทั่วไป คำถามเช่นนี้ผู้เขียนเห็นว่าไม่มีคุณค่าแต่อย่างใด และที่สำคัญ พุทธศาสนิกายเซนยังดำรงอยู่ในฐานะเป็นระบบปฏิบัติที่ผู้คนจำนวนหนึ่งยอมรับนับถือและดำเนินรอยตามตลอดระยะเวลาอันยาวนานจนถึงยุคปัจจุบันนี้ การที่ผู้คนได้ลงมือปฏิบัติเช่นนั้น น่าจะแสดงในตัวว่า เซนมีจุดหมายที่แน่นอนให้ทุกคนมุ่งหวังได้ ถ้าเซนเพียงบอกว่าให้ลงมือปฏิบัติแต่ไม่ได้เสนอเป้าหมายที่แน่ชัดแก่ผู้คน ก็คงไม่มีใครยินยอมปฏิบัติตามเป็นแน่

เป็นที่ยอมรับกันว่า ระบบปฏิบัติที่ผู้คนจำนวนหนึ่งได้ยินยอมปฏิบัติตามนั้นเป็นสิ่งที่มีความหมายอย่างแน่นอน ในพุทธศาสนิกายเซนก็เช่นเดียวกัน ผู้คนส่วนมากยอมรับว่า ซาโตริ เป็นจุดหมายของเซน ดังประโยคที่ว่า “จุดหมายสุดท้ายของเซนก็คือการบรรลุถึงภาวะรู้แจ้ง ที่เรียกว่า ซาโตริ” (Fromm, Suzuki, and Martino, 1960, p.115) และท่านชิบายามา (Zenkai Shibayama) ซึ่งเป็นพระภิกษุรูปหนึ่งในนิกายเซนก็ได้บรรยายลักษณะของเซนเอาไว้ว่า เซนมิใช่ข้อสรุปทางความนึกคิดที่เข้าถึงได้ด้วยเหตุผลและการคิดใคร่ครวญ วิธีแห่งเซนนั้นมิอาจพบได้โดยความรู้แบบแบ่งแยกของเรา และมีใช้เพียงเท่านี้ แม้ความรู้และความคิดของเราทั้งหมดซึ่งเป็นผลผลิตของจิตสำนึกก็จำเป็นจะต้องขจัดออกอย่างสิ้นเชิงด้วย หากทำได้สำเร็จแล้วเราก็จะเข้าถึงสัจจะแห่งประสบการณ์อันบริสุทธิ์ ซึ่งจะช่วยให้เราตื่นขึ้นสู่สัจจะ คือภาวะที่ไม่ต้องคิดปรุงแต่งหรือที่เรียกว่าความว่าง (สญญตา) และในประสบการณ์ภายในอันล้ำลึกนี้แหละที่เซนดำรงอยู่ ถ้าพูดในแง่ของจุดหมายแล้ว ประสบการณ์แห่งเซนก็คือ การตระหนักรู้ถึงรากฐานแห่งการดำรงอยู่ ถ้าพูดในแง่ส่วนบุคคลแล้วก็อาจอธิบายได้ว่าเซนคือการตื่นขึ้นสู่จิตอันล้ำลึกของมนุษย์ ซึ่งโดยภาษาแห่งเซน เราเรียกการตื่นขึ้นนั้นว่า ‘ซาโตริ’ ซึ่งแปลว่า ‘การตรัสรู้’ เพื่อหมายถึงสัจจะแห่งประสบการณ์ทางศาสนา (พจนานุกรมสันติ, 2536, น. 58)

ภาวะแห่งการตื่นรู้คือกลับคืนสู่ภาวะเดิมแท้ของตน

สำหรับพุทธศาสนิกายเซน พุทธภาวะหมายถึงภาวะแห่งการตื่นรู้ อันเป็นภาวะดั้งเดิมของสรรพสัตว์ ภาวะดังกล่าวอาจเรียกชื่อได้หลายอย่างเช่นว่า จิตหนึ่ง (One Mind) จิตเดิมแท้ (Essence of Mind) หรือใบหน้าที่ดั้งเดิม (The Original Face) ก็ได้ ซึ่งทั้งหมดก็บ่งชี้ถึงภาวะบริสุทธิ์ซึ่งเป็นธรรมชาติเดิมแท้ของสรรพสัตว์ในจักรวาลนี้ และเพราะเหตุที่มนุษย์เรามีธรรมชาติเดิมแท้เป็นเช่นนี้ ฉะนั้น เราจึงสามารถบรรลุจุดหมายสูงสุดในการปฏิบัติธรรม คือสามารถพัฒนาตนเองจากปุถุชนกลายเป็นพุทธะหรือผู้รู้แจ้งได้ ดังคำกล่าวของท่านเอนโที่ว่า “ท่านผู้คงแก่เรียนทั้งหลาย จิตเดิมแท้ (Essence of Mind) ของเรา ซึ่งเป็นเมล็ดพืชหรือแก่นของการตรัสรู้นั้น เป็นของบริสุทธิ์ตามธรรมชาติ (pure by nature) และต้องอาศัยจิตเดิมแท้นี้เท่านั้น มนุษย์เราจึงจะเข้าถึงความเป็นพุทธะได้โดยตรง ๆ” (พุทธทาสภิกขุ, 2531ข, น.31) เซนเชื่อว่า จุดหมายสุดท้ายที่มนุษย์ควรเข้าถึงหรือสิ่งที่เรียกชื่อว่า พุทธภาวะ เป็นต้นันั้นได้มีอยู่ก่อนแล้วในตัวมนุษย์ทุกคน หรือจะพูดว่าพุทธภาวะนั้นเป็นแก่นสารของความเป็นมนุษย์ก็ว่าได้ สรรพสัตว์ในโลกนี้ต่างก็มีธรรมชาติเดิมแท้เป็นจิตหนึ่งหรือพุทธภาวะนั้น พุทธภาวะจึงเป็นจุดร่วมที่สรรพสัตว์มีเหมือนกัน การบรรลุถึงจุดหมายของการปฏิบัติในทัศนะของเซนก็คือการกลับคืนสู่ธรรมชาติเดิมแท้ของตนเองนั่นเอง

เวลาเราพูดว่า มนุษย์ควรกลับคืนสู่ภาวะเดิมแท้ของตน เรามักจะเกิดข้อกังขาว่ามันจะไม่เป็นการถอยหลังเข้าคลองหรืออย่างไร มนุษย์ควรจะพัฒนาตนเองไปสู่จุดหมายข้างหน้าต่อไป ความเจริญน่าจะหมายถึงการที่เราสามารถพัฒนาตนเองไปสู่สิ่งใหม่ ๆ ต่อไปข้างหน้ามิใช่หรือ การบอกให้หวนกลับคืนสู่จุดเดิม จะถือว่าเป็นการบอกให้ไปสู่จุดหมายที่ตงามกว่าที่เป็นอยู่ได้อย่างไร ข้อกังขานี้จะหมดไปถ้าเราเข้าใจว่าภาวะเดิมแท้ของเรานั้นเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์หมดจด ควรแก่การเข้าถึง และเมื่อเปรียบเทียบกับภาวะในปัจจุบันนี้ เราพบว่าภาวะเดิมแท้นั้นจะช่วยให้เราดำรงอยู่อย่างปลอดภัยมากกว่า ภาวะเช่นนั้นอาจไม่เรียกว่าสุขในความหมายที่ตรงกันข้ามจากทุกข์ เพราะในความหมายที่เราเข้าใจกัน สุขหมายถึงภาวะอ้อมอ้อมไฉตั้นต้นกับผลลัพธ์อะไรบางอย่างจนทำให้จิตกระเพื่อมหวั่นไหวไปจากเดิม เป็นลักษณะฟูเฟื่องทางอารมณ์จนเกินปกติ แต่ภาวะเดิมแท้ของเรานั้นไม่อาจใช้กรอบความคิดเรื่องสุขและทุกข์ไปบรรยายอย่างครบถ้วนได้ แน่แน่นอนว่า ในภาวะเช่นนั้นจะไม่มีอาการที่เรียกว่าความทุกข์ แต่ก็ไม่เชื่อว่าเป็นความสุขเสียทีเดียว เราอาจนิยามภาวะเช่นนั้นว่าเป็นความสุขที่ควรเข้าถึงได้ โดยจะต้องระบุชัดลงไปว่าสุขในที่นี้หมายถึงเอาเพียงภาวะปลอดภัย ไม่มีเหตุแห่งทุกข์ที่จะก่อเกิดปัญหาอีกต่อไป

ท่านฮวงโปผู้เป็นอาจารย์ของท่านรินไซได้กล่าวข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งปวง และสัตว์โลกทั้งสิ้น ไม่ได้เป็นอะไรเลย นอกจากเป็นเพียงจิตหนึ่ง (One Mind) นอกจากจิตหนึ่งนี้แล้ว ไม่ได้มีอะไรตั้งอยู่เลย จิตหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งที่ปราศจากการตั้งต้นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นและไม่อาจจะถูกทำลายได้เลย มันไม่ใช่เป็นของมีสีเขียวหรือสีเหลือง และไม่มีทั้งรูปไม่มีทั้งการปรากฏ มันไม่ถูกนับรวมอยู่ในบรรดาสิ่งทั้งที่มีการตั้งอยู่และไม่มีการตั้งอยู่ มันไม่อาจถูกลงความเห็นว่าเป็นของใหม่หรือของเก่า มันไม่ใช่ของยาว ของสั้นของใหญ่ ของเล็ก ทั้งนี้เพราะมันอยู่เหนือขอบเขต เหนือการวัด เหนือการตั้งชื่อ เหนือการทิ้งร่องรอยไว้ และเหนือการเปรียบเทียบทั้งหมดทั้งสิ้น จิตหนึ่งนั้นแหละคือพุทธะ ไม่มีพุทธะอื่นใดที่ไหนอีก ไม่มีจิตอื่นใดที่ไหนอีก

มันแจ่มจ้าและไร้ตำหนิเช่นเดียวกับความว่าง คือมันไม่มีรูปร่างหรือปรากฏการณ์ใด ๆ เลย เรื่องมันเพียงแต่ตื่นและล้มตายต่อจิตหนึ่งนั้นเท่านั้น และไม่มีอะไรที่จะต้องบรรลุถึงอะไร นี่แหละคือพุทธะที่แท้จริง พุทธะและสัตว์โลกทั้งหลายคือจิตหนึ่งนั้นเท่านั้น ไม่มีอะไรอื่นนอกไปจากนี้เลย (พุทธทาสภิกขุ, 2531ก, น.23-25)

อนึ่ง ในตอนเริ่มต้นของบทเพลงที่ท่านฮะกุอิน (Hakuin) ซึ่งเป็นพระในนิกายเซนได้แต่งขึ้น ก็ปรากฏข้อความในทำนองเดียวกันนี้ คือ

“สรรพสัตว์ต่างก็เป็นพุทธะตั้งแต่เริ่มแรกทีเดียว

เปรียบเหมือนน้ำแข็งกับน้ำ

ปราศจากน้ำ ก็ไม่อาจมีน้ำแข็งได้

ปราศจากสรรพสัตว์แล้ว เราจะหาพุทธะได้จากที่ไหนเล่า

All Sentient beings are from the very beginning the Buddhas

It is like ice and water

Apart from water no ice can exist

Outside sentient beings, where do we seek the Buddhas” (Suzuki,

1973, p.336)

เซนเชื่อว่า สรรพสัตว์เป็นพุทธะอยู่ก่อนแล้ว ทุกคนเสมอเหมือนกันหมดในฐานะที่มีธรรมชาติเดิมแท้เป็นภาวะรู้แจ้งเช่นเดียวกัน การที่เราจะเข้าใจแนวคิดของเซนในเรื่องนี้ จำเป็นจะต้องเข้าใจทัศนะพื้นฐานที่เซนมีเกี่ยวกับโลกและสรรพสิ่งในโลกนี้เสียก่อน

แนวคิดเรื่องความเป็นเอกภาพของสรรพชีวิตเป็นสาระสำคัญของความคิดแบบเซน ความเป็นเอกภาพดังกล่าวก็คือการที่สรรพสิ่งดำรงอยู่อย่างอิงอาศัยสัมพันธ์กันและกันตามกฎวิจจสมุปบาทนั่นเอง ในฐานะที่เซนเป็นนิกายหนึ่งในพุทธศาสนาแบบใหญ่ เซนได้ยอมรับหลักวิจจสมุปบาท (Interdependent-origination) ว่าเป็นธรรมชาติที่แท้จริงของโลก นั่นคือ สรรพสิ่งและสรรพชีวิตดำเนินไปเป็นพลวัต (dynamic) ในลักษณะเชื่อมสัมพันธ์กันและกัน ไม่มีสิ่งใดจะดำรงอยู่โดยเอกเทศอย่างเด็ดขาดได้ มนุษย์ดำรงอยู่โดยอาศัยสภาพแวดล้อมเป็นตัวขับเคลื่อน เราต้องอาศัยอากาศ อาหาร น้ำและสรรพสิ่งในการดำรงอยู่ เมื่อมีเหตุปัจจัยที่เหมาะสม เราจึงสามารถเป็นอยู่ได้ เหตุปัจจัยดังกล่าวรวมถึงมนุษย์และสรรพสิ่งด้วย โดยธรรมชาติแล้ว สรรพสิ่งจึงไม่ได้อยู่แยกขาดจากกัน เพราะต่างก็อาศัยกันและกันจึงดำรงอยู่และเป็นไปได้ ชีวิตมนุษย์ดำเนินไปอย่างเป็นเอกภาพประสานสอดคล้องกันและกัน ตัวตนหรือธรรมชาติของมนุษย์จึงเป็นความเป็นจริงที่เป็นพลวัต คือหมุนเวียนเคลื่อนไปโดยธรรมชาติด้วยตัวของมันเอง มันสัมผัสถึงโลกในฐานะเป็นส่วนร่วมในการดำรงอยู่ของตัวมันเอง ซึ่งความเป็นเอกภาพแบบพลวัตนี้จะต้องถูกรับรู้โดยตรงด้วยตัวของมนุษย์เอง เราไม่อาจใช้ถ้อยคำไปบรรยายถึงมันอย่างครบถ้วนได้ (Bose, 1996, p.86) ในรูปแบบที่เป็นไปโดยพลวัตนี้ ตัวตนจะถูกสัมผัสถึง (ถูกรับรู้) ว่ามีอยู่ในการสัมพันธ์กับตัวตนอื่น ๆ (บุคคลหรือสรรพสัตว์อื่น ๆ) ความคิดรับรู้ถึงตัวตนในเชิง

สัมพันธ์เช่นนี้จะดึงให้มนุษย์ดำรงอยู่ร่วมกัน และเป็นพื้นฐานแห่งการดำรงอยู่เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันจะทำให้เราคำนึงถึงสวัสดิภาพของบุคคลอื่น ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันก็เป็นรากฐานสำคัญแห่งความดีงามของมนุษย์ ความเห็นอกเห็นใจและความเมตตากรุณาจึงเป็นคุณสมบัติที่แท้จริงของผู้ที่ได้ประจักษ์แจ้งนิพพานหรือการรู้รับตัวตนอย่างเป็นเอกภาพ ในทัศนะของเซน พุทธภาวะจึงเป็นภาวะตระหนักรู้ถึงธรรมชาติที่แท้จริงของมวลมนุษย์ (รวมถึงตัวเอง) ที่เป็นสิ่งบริสุทธิ์ผ่องใส มีความดีและความเมตตา กรุณา ดำรงอยู่อย่างประสานสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับจักรวาลตามหลักปฏิจจสมุปบาท กลไกของความเป็นมนุษย์เป็นไปโดยพลวัตในลักษณะสัมพันธ์สอดคล้องกับโลก ปัจจุบันบุคคลไม่ใช่ความเป็นจริงที่แยกอยู่ต่างหากเด็ดขาด ความเป็นอนัตตาดังเป็นธรรมชาติที่แท้จริงของตัวตน (Bose, 1996, p.87)

โดยพื้นฐานแล้ว มนุษย์เป็นผู้ตระหนักรู้ถึงการที่สรรพสิ่ง (รวมทั้งตัวมนุษย์เอง) เจริญงอกงามเคลื่อนไหวไปเองตลอดเวลาโดยธรรมชาติตามหลักปฏิจจสมุปบาท การตระหนักรู้เช่นนี้ย่อมเป็นไปเองแก่สรรพชีวิตในจักรวาล ตัวตนแต่ละหน่วยได้สำนึกรู้ด้วยตนเองว่าชีวิตในจักรวาลดำเนินไปโดยลักษณะเป็นหนึ่งเดียวกัน มีความเป็นเอกภาพโดยตัวของมันเอง ปัจจุบันจะมีความเป็นจริง (entity) ได้ก็ด้วยการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องสัมพันธ์กันและกันในธรรมชาติ ตัวตนของปัจเจกชนหาได้มีความเป็นจริงด้วยการดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศแต่อย่างใดไม่ ในความเป็นไปโดยสอดคล้องสัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียวกันนี้ ย่อมไม่มีการแบ่งแยกระหว่างปัจเจกชน ไม่มีการคิดประเมินค่าเป็นความดี ความเลว หรือความสูง ความต่ำ เป็นต้น ต่อสรรพสิ่งแต่อย่างใด ทุกสิ่งดำเนินไปโดยเสรี มีความบริสุทธิ์ในตัวเองอย่างแท้จริง การที่สรรพชีวิตเป็นไปโดยเสรีและมีความบริสุทธิ์ในตนเอง อีกทั้งประจักษ์รู้ในความเป็นไปของตนเองและสรรพสิ่งเช่นนี้จัดเป็นพุทธภาวะหรือภาวะการรู้แจ้งตามทัศนะของเซน เพราะฉะนั้น เซนจึงถือว่า สรรพชีวิตเป็นพุทธะตั้งแต่แรกเริ่มทีเดียว (Suzuki, 1973, p.336)

ความเป็นจริงของมนุษย์ เป็นสิ่งที่คลี่คลายเป็นไปเองโดยธรรมชาติ ในความเป็นไปเองโดยธรรมชาตินั้น ตัวตนก็จมหายกลืนกลายเป็นไปเองของมันเป็น สัมผัสถึงตัวมันเองว่าเป็นกิจกรรมที่บริสุทธิ์หมดจด (experiences itself as pure activity) ในความเป็นไปเช่นนั้น ตัวตนจะสัมผัสถึงตัวมันเองว่า เป็นรูปแบบที่เคลื่อนไหวไปเองอย่างกลมกลืน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สัมพันธ์กับโลกในลักษณะเป็นส่วนร่วมกัน หลักธรรมสำคัญของเซนก็คือตัวตนนั้น จะบรรลุถึงความรู้แท้และเสรีภาพที่แท้จริงได้ ก็ด้วยการแสดงออกอย่างตรงไปตรงมาไม่ผ่านการใช้ความคิดพินิจพิจารณา ในลักษณะการเช่นนั้น ตัวตนแต่ละหน่วยจะประจักษ์รู้ตัวเองว่าเป็นภาวะคลี่คลายไปในความเป็นอิสระและในความสัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียวกับโลกอย่างแท้จริง และนี่เองที่เรียกว่าธรรมชาติแห่งพุทธะ (Bose, 1996, p.88)

พุทธศาสนิกายเซนไม่ได้พูดถึงการ “รู้ถึงธรรมชาติแห่งตน” หรือการ “เข้าใจในธรรมชาติแห่งตน” แทนที่จะใช้คำในทำนองที่เกี่ยวกับการขบคิดทางสติปัญญาเช่นนั้น ท่านกลับใช้คำว่า “สัมผัสถึง” ซึ่งให้ความหมายในทำนองประสบการณ์ที่แท้จริง ในที่นี้ การสัมผัสถึงก็คือการรับรู้มันด้วยตัวตนทั้งหมดของเรา เป็นประสบการณ์ที่รู้สึกได้ ก็คือการที่ตัวตนของเราทั้งหมดยอมรับในสัจจะของธรรมชาติแห่งตน ในฐานะที่เป็นสัจจะในชีวิตจริง เพราะการพูดถึงการตระหนักรู้ในธรรมชาติแห่งตน หรือ ธรรมชาติที่แท้ ซึ่งเรามีอยู่ก่อน

แล้วนั้น เป็นเรื่องที่พูดกันได้ทั่วไป การพูดเช่นนั้นไม่ใช่ของยากแต่อย่างใด แต่การได้สัมผัสกับมันในฐานะประสบการณ์ที่แท้ของตัวเราเองนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายเลย มันเป็นเรื่องที่ยากแสนยาก จนกระทั่งว่าคนทั่ว ๆ ไปไม่อาจจะมีประสบการณ์เช่นนั้นได้ เพราะถึงแม้ว่าเราจะมีธรรมชาติที่แท้ซ่อนอยู่ลึก ๆ ในตัวเราก็ดำเนินตาม แต่โดยส่วนมากแล้ว เรามักจะถูกบดบังด้วยมานะหมกหมุ่นแห่งจิตใจแบบแบ่งแยก (discriminating mind) อยู่เกือบตลอดเวลา เพื่อทำความเข้าใจในประเด็นนี้ ท่านชียาามะได้ให้คำอธิบายไว้ว่า “การสัมผัสถึงก็คือการพิสูจน์สิ่งนั้นด้วยประสบการณ์ของตนเอง ‘การสัมผัสถึง’ นั้นโดยพื้นฐานแล้วแตกต่างกับ ‘การรู้’ การสัมผัสจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเราได้ไปพ้นจากพันนาการแห่งการแบ่งแยกประเมินค่า และดำรงอยู่ในโลกใหม่ที่เป็นเอกภาพและปราศจากการแบ่งแยก ประสบการณ์นี้จะเปิดเผยให้เราเห็นถึงแง่มุมใหม่ ๆ ของชีวิตมนุษย์ เราจะเกิดขึ้นใหม่และดำรงชีวิตอยู่ด้วยคุณภาพของชีวิตที่ผิดแผกแตกต่างออกไปจากเดิม” (พจนานันท์ จันทรสันติ, 2536, น.105)

ธรรมชาติหรือตัวตนของมนุษย์เป็นไปเองโดยอัตโนมัติ มีอิสระในการดำรงอยู่ร่วมกันกับสรรพสิ่ง ไม่ได้แบ่งแยกปัจเจกบุคคลออกจากกันและกัน ในการดำเนินไปเช่นนี้ เราไม่อาจใช้มนทัศน์เรื่องความดี-ความชั่วเป็นต้น ไปอธิบายได้ เพราะมันเป็นไปเองของมันเช่นนั้น และตัวตนของมนุษย์ทุกคนต่างก็ตระหนักรู้ความเป็นไปของตัวเองเช่นนั้นอยู่ก่อนแล้วโดยธรรมชาติ ฉะนั้น เช่นจึงถือว่า ทุกคนเป็นพุทธะหรือได้ประจักษ์แจ้งในความเป็นไปเช่นนี้อยู่ก่อนแล้ว การหวนกลับไปสู่ธรรมชาติแท้ของตนเองซึ่งเป็นไปโดยไม่มีการแบ่งแยกเช่นนี้จึงถือเป็นการบรรลุพุทธภูมิหรือเป็นการกลับไปสู่ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะนั้นเอง และนี่เองที่เช่นเรียกว่าซาโตริหรือการประจักษ์แจ้งพุทธภาวะ อันถือเป็นจุดหมายสูงสุดแห่งการปฏิบัติในทางศาสนา

เมื่อธรรมชาติเดิมแท้ของเราเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์และตัวมันเองก็เป็นพุทธะหรือประจักษ์แจ้งด้วยตนเองอยู่ก่อนเช่นนี้ แล้วอะไรที่ทำให้เราไม่ประจักษ์แจ้งในความบริสุทธิ์ที่เป็นไปเองโดยเสรีนั้น อะไรทำให้เรามีชีวิตที่วุ่นวายดังเช่นในปัจจุบัน ในเรื่องนี้ เช่นจะตอบว่า อวิชชาหรือความไม่รู้ในธรรมชาติแท้ของตนเองและสรรพสัตว์ทำให้เรายังลุ่มหลงอยู่ เพราะอวิชชาจึงทำให้เรามีจิตใจที่แบ่งแยก คือ แบ่งแยกตนเองออกจากผู้อื่น เป็นเราเป็นเขา เป็นมนุษย์เป็นสัตว์ อีกทั้งแบ่งแยกประเมินค่าว่าดีชั่ว สูงต่ำ เป็นต้น ความคิดแบ่งแยกทำให้เรารับรู้ชีวิตและโลกผิดเพี้ยนไปจากธรรมชาติที่แท้จริงของมัน ธรรมชาติของมนุษย์และสรรพสิ่งเป็นไปอย่างประสานสอดคล้องกันโดยไม่แบ่งแยก ความคิดเชิงมนทัศน์ (conceptual mind) ที่ไปแบ่งแยกสรรพสิ่งด้วยการประเมินค่าหรือคิดค่านึงว่าเป็นนั่นเป็นนี่จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญ ที่ทำให้เราไม่สามารถประจักษ์แจ้งความเป็นจริง (the reality) ของโลกและจักรวาลได้ การสัมผัสถึงตัวตนในเชิงสัมพันธ์จะสูญเสียการประจักษ์รู้โดยตรงไป ในเมื่อใจยอมรับ (ไว้วางใจ) รูปแบบเชิงมนทัศน์ การยอมรับเชื่อมั่นในเหตุผลก็เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่ง ที่นำไปสู่การปิดกั้นการแสดงออกของตัวตนที่เป็นไปอย่างธรรมชาติด้วย (Bose, 1996, p.88)

เช่นจึงถือว่าการกระทำโดยไม่ไตร่ตรอง (unthoughtful action) เป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการรู้แจ้ง วิธีปฏิบัติในนิกายเช่นจึงเป็นการกระทำด้วยความรู้สึกอย่างแท้จริง (felt action) ที่ปราศจากการเพ่งพินิจพิจารณาหาความหมายในสิ่งต่าง ๆ การเข้าใจในทัศนะเชิงอภิปรัชญาของเช่นเช่นนี้ ช่วยให้เราเข้าใจวิธีปฏิบัติและลักษณะต่าง ๆ ในนิกายเช่นได้ง่ายขึ้น แนวคิดเชิงอภิปรัชญาที่เชื่อว่า สรรพสิ่งดำเนินไปอย่างเป็นพลวัต

ประสานกลมกลืนกันอย่างเป็นอิสระนี้เอง ที่เป็เหตุผลพื้นฐานในการมองโลกและชีวิตตามทัศนะของเซน อย่างไรก็ตามก็ดี โดยภาพรวมของเซน เสนอไม่สนับสนุนการใช้ความคิดไปในเรื่องอภิปรายหา หากแต่มุ่งให้พิจารณาแก้ปัญหาที่มวลมนุษย์ (หรือพูดอย่างสั้นก็คือตัวมนุษย์แต่ละคน) กำลังประสบอยู่ เสนอไม่ได้มุ่งเน้นที่จะตอบปัญหาที่ว่ามนุษย์มาจากไหน เป็นไปอย่างไรหรือธรรมชาติแท้ของมนุษย์คืออะไร แต่เสนอสนใจในปัญหาว่า ทำอย่างไรมนุษย์จึงจะเข้าถึงภาวะหลุดพ้นจากความทุกข์บรรดาที่มี ที่กำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ได้ เสนอเชื่อว่าถ้ามนุษย์สามารถแก้ปัญหาในปัจจุบันได้อย่างแท้จริงแล้วเขาจะไม่กังวลในเรื่องแหล่งกำเนิดมูลฐานหรือแก่นสารสาระของตนเองอีกต่อไป เพราะเมื่อทุกอย่างคลี่คลายแล้ว ก็ไม่มีแรงกระตุ้นใด ๆ ที่จะผลักดันให้เขาสงสัยอีก การที่เซนบอกถึงความเป็นจริงทางอภิปรายที่ว่า “สรรพสัตว์เป็นพุทธมาตั้งแต่เริ่มแรกทีเดียว” นั้น ได้ช่วยสร้างกำลังใจให้กับผู้คนทั่วไปเป็นอย่างดี เมื่อเราจะลงมือปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายอะไรบางอย่าง ถ้าเรารู้ว่าจุดหมายดังกล่าวนั้นได้มีอยู่ก่อนแล้วในตัวเรา หาได้มีอยู่ภายนอกหรือเป็นสิ่งที่อยู่ห่างไกลลึกลับแต่อย่างใดไม่ เราก็จะเกิดกำลังใจในการปฏิบัติอย่างแน่วแน่ เพราะเมื่อจุดหมายดำรงอยู่ก่อนแล้วในตัวเรา ก็เป็นไปได้ว่าเราจะสามารถเข้าถึงจุดหมายนั้นได้อย่างแท้จริง

อาจารย์รินไซซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งนิกายรินไซเซนก็บอกให้เราหยุดการค้นหามรรควิธีหรือวิถีทางปฏิบัติที่เป็นรูปแบบใด ๆ ทั้งสิ้น ด้วยเหตุผลว่า ไม่มีมรรควิธีที่เป็นรูปแบบเพื่อเข้าถึงพุทธะเพราะพุทธะก็คือตัวมนุษย์นั่นเอง

“พุทธะไม่ใช่สิ่งใดอื่นนอกจากตัวเจ้าเอง เจ้าต้องการรู้จักจิตเดิมแท้ใช้ไหม เจ้าไม่สามารถรู้และแยกแยะตัวเองออกจากจิตเดิมแท้ได้ ผู้ดำเนินตามมรรค พุทธะที่แท้จริงไม่มีรูปร่าง มรรคที่แท้จริงไม่มีแก่นสาร ธรรมที่แท้จริงไม่มีรูปแบบ ทั้งสามผสมผสานกันอย่างกลมกลืนและรวมกันเป็นหนึ่ง ผู้ที่ยังไม่เห็นสิ่งนี้ถูกเรียกว่าผู้ข้องเกี่ยวกับความรู้สึกทางผัสสะซึ่งต้องยุ่งยากโดยกรรม... อะไรที่เจ้าเรียกว่า พุทธะ นั่นคือจิตของเจ้าซึ่งอยู่ในความบริสุทธิ์ของพุทธะ อะไรที่เจ้าเรียกว่าธรรม นั่นคือจิตของเจ้าอยู่ในรัศมีอันแผ่ของธรรม อะไรที่เจ้าเรียกว่ามรรคนั้นคือเมื่ออยู่ในแสงอันโปร่งใส ย่อมไม่มีสถานที่ใดเป็นอุปสรรค ทั้งสามเป็นหนึ่งเดียว แต่เป็นเพียงชื่อที่ว่างเปล่าและไม่มีอยู่จริง ผู้ที่ปฏิบัติตามมรรคอย่างแท้จริงย่อมรักษามรรคคงไว้เสมอในจิตใจของเขา” (จงชัย เจนหัตถการกิจ, 2537, น.74-75)

ตามทัศนะของพุทธศาสนานิกายเซน พุทธภาวะเป็นธรรมชาติเดิมแท้ของทุกอย่าง ทั้งสรรพสัตว์และนามธรรมทุกประการ ทั้งการตรัสรู้และอวิชชา การที่พุทธภาวะเป็นธรรมชาติเดิมแท้นั้น ก็หมายความว่าทุกอย่างได้รวมอยู่ในพุทธภาวะเหมือนกันหมด ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉาน หญิงหรือชาย ความดีหรือความชั่ว ความสะอาดหรือความสกปรก แต่ถึงกระนั้น สิ่งที่ควรตระหนักในตอนนั้นก็คือนั่น สรรพสิ่งนั้นได้รวมอยู่ในจุดเริ่มต้นโดยปราศจากตราสัญลักษณ์ (label) ในตอนเริ่มต้นนั้น ไม่มีการแบ่งแยกว่า มนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉาน ทั้งไม่มีหญิงหรือชายเป็นต้น หากมันดำรงภาวะของมันอยู่อย่างนั้น มันอยู่เหนือการนิยามใด ๆ

การที่เราเกิดความคิดแบ่งแยกต่าง ๆ ในปัจจุบันนี้แสดงว่า เราไม่ได้ดำรงอยู่ในภาวะเดิมแต่นั้นเสียแล้ว เราตกอยู่ภายใต้การบงการของกิเลส คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน จึงไม่ได้สำนึกถึงความจริงอันนี้ ชีวิตปุถุชนมักจะเป็นไปในลักษณะเช่นนี้

ขอให้เราลองพิจารณาถึงข้อเท็จจริงในชีวิตประจำวันสักเรื่องหนึ่ง เราพบเจอคนป่วยโรคเอดส์ระยะสุดท้ายที่ทนทุกข์ทรมานอยู่ เราเกิดความรู้สึกหดหู่และกลัวว่าเราเองจะเป็นเช่นนั้น เราพยายามหลีกเลี่ยงจากเหตุปัจจัยที่จะส่งผลให้เกิดโรคเช่นนั้นกับตัวเรา การที่เราเกิดภาวะต่าง ๆ เช่นนั้น เช่นอธิบายว่าเป็นเพราะเรากำลังแบ่งแยกปรากฏการณ์ออกไปตามความรู้สึกนึกคิดของเรา ที่ได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรมในยุคนั้น ๆ เราารู้สึกว่ามันเป็นสิ่งที่น่ากลัวก็เพราะเราคิดเปรียบเทียบกับภาวะสุขสบายที่เราเคยประสบ เรากลัวตายเพราะเรารู้สึกว่าความตายเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาอันอยู่ตรงข้ามกับการดำรงอยู่ซึ่งเป็นสิ่งน่าปรารถนา การที่เราแยกแยะดังกล่าวเป็นเพราะเรายังไม่อาจทำลายอวิชชาหรืออาสวะกิเลสให้หมดสิ้นไปได้ ถ้าเพียงเราไม่ยึดมั่นติดพันกับความคิดแยกแยะ เราจะพบว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นโรคเอดส์หรือความตายก็ตาม ต่างก็เป็นของธรรมชาติด้วยกันทั้งนั้น ทั้งหมดนั้นไม่ได้เป็นเรื่องน่ากลัวหรือสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยงแต่อย่างใด

จิตใจที่ประกอบด้วยอวิชชาของเราต่างหากที่ไปวัดค่าความกลัวหรือไม่กลัวต่อมัน เมื่อเราวางใจปกติต่อปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้ เราก็จะสัมผัสถึงภาวะรู้แจ้งหรือพุทธภาวะอันเป็นของดั้งเดิมได้ และเมื่อว่าถึงที่สุดแล้ว ภาวะเช่นนั้นก็ไม่ใช่อะไรของใคร ๆ เลย มันไม่ใช่ของเรา หรือของคนอื่นแต่อย่างใด เพราะการบอกว่ามันเป็นของเรา ก็เท่ากับกำลังบอกถึงความแบ่งแยกระหว่างเรากับสิ่งที่ไม่ใช่เรา ซึ่งก็จะขัดแย้งกับหลักการของพุทธภาวะอันอยู่เหนือการแบ่งแยกนั่นเอง ด้วยเหตุผลดังอภิปรายมานี้ ท่านเซนโค ชิบายามะ กล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า

เซนเรียกการตระหนักรู้ในสถานะทางจิตอันสูงส่งนี้ว่า ‘การตรัสรู้’ และเรียกสภาวะจิตที่ปราศจากการตรัสรู้ว่า ‘อวิชชา’ ทั้งการตรัสรู้และอวิชชาถูกแบ่งแยกให้แตกต่างกันในระดับของจิตวิทยาเท่านั้น แต่จิตที่แท้หรือธรรมชาติที่แท้หรือจิตวิญญาณที่แท้ซึ่งมีอยู่ภายในตัวเรานั้น ดำรงอยู่โดยปราศจากภาวะทางจิตวิทยา ไม่ว่าจะเป็นการตรัสรู้หรืออวิชชา ทั้งตัวเรารวมถึงจักรวาลนี้ต่างก็ดำรงอยู่ในจิตที่แท่นั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง ไม่ว่าเราจะตระหนักรู้ในจิตที่แท่นี้หรือไม่ เราก็กำลังดำรงอยู่ร่วมกับมัน ทั้งการตรัสรู้และอวิชชาหาใช้สิ่งใดอื่น หากคือเงาที่มาที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติแห่งพุทธะซึ่งธรรมชาติแห่งพุทธะนี้ (จิตวิญญาณของเรา) ไม่ต้องการลดทอนหรือเพิ่มพูน ไม่บริสุทธิ์และไม่แปดเปื้อน แต่ก็กระจ่างแจ้งอยู่ตลอดเวลา (พจนานุกรมคันนิต, 2536, น.137-138)

ตามที่ศนะของเซน ช่วงเวลาที่เราลดพ้นจากกิเลสเครื่องชักจูงใด ๆ ไม่มีการคิดแบ่งแยกด้วยความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับตัวตน ไม่เกิดความคิดเรื่องสูงต่ำ ดีชั่ว ผิดดีผิดขาว เอเซียยุโรป เป็นต้น เป็นช่วงเวลาที่ดีที่จิตเดิมแท้ซึ่งบริสุทธิ์อยู่ก่อนแล้วนั้นจะเปล่งประกายออกมา ทำให้ผู้ที่เข้าถึงเกิดความสงบ สดชื่น ผ่องใส มีมุมมองต่อโลกและชีวิตอย่างแปลกใหม่ไปจากเดิม ไม่มีความทุกข์ ความกังวลหรือความบีบคั้นทางใจใด ๆ อีกต่อไป ทั้งนี้เพราะไม่มีอวิชชาที่เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวงอีกแล้ว ภาวะที่ชีวิตได้เข้าถึงความสดชื่น สงบเย็น เช่นนี้เองที่เซนเรียกว่าเป็นชาโตริ หรือการรู้แจ้งถึงภาวะเดิมแท้ของตนเอง หรือเรียกอีกอย่างว่า การกลับคืนสู่พุทธภูมิที่ตนเองได้เคยดำรงอยู่ก่อนแล้วนั่นเอง

เมื่อผู้ปฏิบัติในนิกายเซนได้บรรลุถึงชาโตริหรือประจักษ์แจ้งพุทธภาวะอันเป็นธรรมชาติดั้งเดิมแล้ว วิถีชีวิตของเขาจะดำเนินไปด้วยความสงบสุข มีอิสระเสรีภาพอย่างแท้จริง ดัชนีหา อวิชชา อุปาทานที่เคยบังการชีวิตให้วุ่นวายสับสนได้ถูกขจัดทำลายไปหมดสิ้น เมื่อใครก็ตามที่ได้เคยผ่านประสบการณ์ภายในอันล้ำลึกนี้แล้ว และได้หวนกลับ มาอยู่ในโลกของความรู้สึกนึกคิดของสามัญชน โลกใหม่และปรากฏการณ์อย่างใหม่ย่อมปรากฏขึ้นแก่เขา เขาย่อมเข้าถึงเสรีภาพและสันติสุขอันแท้จริงด้วย (พจนา จันทรสันติ, 2536, น.102)

ผู้บรรลุถึงชาโตริอย่างสมบูรณ์จะดำรงอยู่ในปัจจุบันขณะอย่างแท้จริง ไม่หวนละห้อยถึงเหตุการณ์ในอดีต และไม่วิตกกังวลถึงอนาคต หากแต่มีชีวิตอยู่ด้วยสติปัญญารู้เท่าทันสภาวะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและเป็นไปในปัจจุบันขณะอย่างแท้จริง ยังคงใช้ชีวิตอยู่ในโลกเช่นเดียวกับผู้คนทั่วไป มีชีวิตตามธรรมดาสามัญ แต่ไม่ตกอยู่ภายใต้การบงการของสภาพแวดล้อมหรือแรงกระตุ้นที่ผิดปกติใด ๆ ท่านชิบายามะได้บรรยายประสบการณ์แห่งการประจักษ์แจ้งพุทธภาวะเอาไว้ว่า โลกอุดมคติแห่งการตรัสรู้ของเซน ก็คือ ‘ปัจจุบันขณะ’ ซึ่งอธิบายบุคคลผู้ตรัสรู้แล้วได้ประกอบภารกิจประจำวันอยู่ โลกแห่งการตรัสรู้นั้นมิได้อยู่แยกต่างหากออกไปจากการงานประจำวันที่เราได้กระทำ ซึ่งเธออาจจะคิดว่าภารกิจประจำวันเหล่านั้นธรรมดาสามัญจนเกินไป และไม่น่าใส่ใจเลยก็ได้ (พจนา จันทรสันติ, 2536, น.122) เมื่อการฝึกฝนได้เข้มข้นขึ้น จนถึงจุดสุดยอด กิเลสอันแปดเป็นอนัตตาของมนุษย์ก็จะถูกชะล้างไป ก่อเกิดเป็นความเข้าใจอย่างใหม่ ที่ไม่ใช่ทั้งหน้าและหลังซึ่งจะฉายแสงออกมาจากแสงที่เจิดจ้าไร้เงา ความแจ่มกระจ่างจะครอบคลุมอยู่ทั่วไปและจะเต็มไปด้วยสันติสุขและความสงบล้ำ ในขณะที่เดียวกันกับที่เราจะรู้สึกได้ถึงความมั่นคงภายในอย่างลึกซึ้ง ที่จะไม่สั่นคลอนด้วยสิ่งใด ๆ เลย ‘มีเพียงจิตที่แท้อันดำรงอยู่’ ‘บริสุทธิ์ ไร้ราศี และสงบล้ำ’ หรือ ‘ชาวบริสุทธิ์’ นี่คือนิพพานคำที่ใช้บรรยายประสบการณ์เช่นนี้ (พจนา จันทรสันติ, 2536, น.157)

สรุป

การตระหนักรู้ว่ามนุษย์ทุกคนมีภาวะแห่งการรู้แจ้งในตนเองเช่นนี้ จะช่วยให้เราเกิดความเคารพและเห็นคุณค่าในมนุษย์ ทั้งในแง่ตนเองและบุคคลอื่น ทำให้เรายอมรับและเปิดใจเรียนรู้ รับฟังข้อผิดพลาด และมองหาส่วนดีที่มีอยู่ในแต่ละบุคคล พยายามใช้ธรรมชาติแห่งพุทธะที่มีอยู่ในตนเองเข้าไปมองเห็นธรรมชาติแห่งพุทธะที่มีอยู่ภายในบุคคลอื่นด้วย การกระทำเช่นนี้จะทำให้เราตระหนักรู้และยอมรับในธรรมชาติส่วนดีที่บุคคลอื่นก็มีเช่นเดียวกับเรา เรียนรู้ที่จะให้อภัยตัวเองและผู้อื่น เพราะตระหนักว่าความผิดพลาดทั้งหลายเกิดมาจากอคติและกิเลสตัณหาที่ยังมีอำนาจบงการอยู่นั่นเอง มองกว้างออกไปในระดับสังคม การออกกฎหมายและกฎระเบียบต่าง ๆ จะต้องไม่ก่อให้เกิดการกดขี่หรือแบ่งแยกกีดกัน เพียงเพราะความแตกต่างทางด้านเพศสภาพ ความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรม ค่านิยมและความชื่นชอบทางการเมืองที่แต่ละคนมีอยู่ แต่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการยอมรับศักดิ์ศรีศักยภาพและความดีงามของสมาชิกในสังคม เปิดโอกาสให้แต่ละคนได้พัฒนาคุณภาพชีวิตไปตามวิถีที่มุ่งหวัง โดยที่รัฐบาลหรือผู้มีอำนาจในสังคมไม่ต้องคอยชี้นำและบงการในฐานะผู้รู้ดีในทุกเรื่องเสมอไป

เช่นเชื่อว่า ธรรมชาติเดิมแท้เป็นภาวะบริสุทธิ์ ไร้ทุกข์ หรือความวิตกกังวลใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่มีการแบ่งแยกเป็นฝ่ายเขาฝ่ายเรา หรือเป็นความดีความชั่วต่าง ๆ ทุกอย่างเป็นไปโดยพลวัต และในความเป็นพลวัตนี้ มีภาวะบริสุทธิ์ซึ่งเราอาจเรียกตามภาษาของมนุษย์ได้ว่าเป็นความดีงาม ความดีงามนี้เป็นไปเองโดยธรรมชาติ ไม่ใช่ความดีงามที่มนุษย์ให้การประเมินค่าหรือยึดถือด้วยความรู้สึกแบ่งแยก ความดีงามบริสุทธิ์จึงเป็นธรรมชาติแท้จริงของจักรวาล ด้วยเหตุนี้ ภาวะของผู้ประจักษ์แจ้งธรรมชาติแห่งพุทธะจึงเป็นภาวะที่บริสุทธิ์ ไร้ราคะ และสงบล้ำ ประกอบด้วยความสะอาด สว่าง สงบ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เป็นผู้มีศีล หรือการประพฤติชอบทางกายวาจา เป็นผู้มีสมาธิ หรือความสงบสุขทางจิต ไม่หวั่นไหวคลอนแคลนไปตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบ และเป็นผู้มีปัญญา ประจักษ์แจ้งรู้ชัดเห็นจริงในสรรพสิ่งตามความเป็นจริงที่สิ่งนั้น ๆ ดำรงอยู่หาใช้รู้เห็นตามความชอบใจรักใคร่ที่เราอยากให้มันเป็นเช่นนั้นเช่นนี้ไม่ บุคคลผู้ได้ประจักษ์แจ้งพุทธภาวะ หรือภาวะแห่งการตื่นรู้ในตนเอง ย่อมจะมีวิถีชีวิตเป็นไปตามธรรมชาติโดยแท้จริง ไม่แบ่งแยกเราเขา ไม่เกิดความคิดดูถูกดูแคลน ไม่การกดขี่ในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา และทัศนะทางการเมือง อันจะนำมาซึ่งสันติสุขและภราดรภาพอย่างยั่งยืนตลอดไป

บรรณานุกรม

- คัททียากร ศศิธรามาศ. (2557). การรุกรายชาติในยุคนาซีเยอรมัน : บาดแผลที่ยังคงเจ็บปวด. **วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ**. 17 (17), น.249-260.
- จงชัย เจนหัตถการกิจ. (2538). **บันทึกของรินไซ**. แปลจาก Irmgard Schloegl, tr. The Zen Teaching of Rinzai, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- โบลฟิล, เจ. (2531ก). **คำสอนของฮวงโป**. แปลจาก The Zen Teaching of Huang Po โดย พุทธศาสนิกขุ. กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา.
- พจนา จันทรสันติ. (2536). **ดอกไม้ไม่จรรงค์**. แปลจาก Zenkai Shibayama A Flower Does Not Talk, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมิต.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2558). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม.
- มู-แลม, ดับบิว. (2531ข). **สูตรของเว่ยหล่าง**. แปลจาก The Sutra of Hui-Neng. โดย พุทธศาสนิกขุ. กรุงเทพมหานคร: ธรรมบูชา.
- สำนักข่าวอินโฟเควสท์. (2556). **นพตลแถลงหยุดเรียกร้องนายกฯ ลาออก ยัน กปปส.ไม่ใช่เสียงส่วนใหญ่ของประเทศ**. ค้นเมื่อ 25 พฤษภาคม 2563, จาก <https://www.infoquest.co.th/news/2013-3ba6fb14a0dd30151d801d626bd06198>
- Batchelor, Stephen. (1994). **The Awakening of the West. The Encounter of Buddhism and Western Culture**. California: Berkeley.
- BBC. (2020). **George Floyd: What happened in the final moments of his life**. Retrieved May 30, 2020, from www.bbc.com/news/world-us-canada-52861726.
- Bose, Kurethara S. (1996). The Theoretical Foundations of Zen Buddhism in **The Eastern Buddhist**. New Series. Kyoto: Vol.29 No.1 Spring, 1996. pp.85-98.
- FOX Business. (2020). **George Floyd killing has Starbucks, JPMorgan, AT&T addressing racial injustice**. Retrieved May 30, 2020, from www.foxbusiness.com/markets/starbucks-memo-george-floyd-verizon-att-cvs-racial-injustice.
- Fromm, Erich. Daisetz Teitaro Suzuki and Richard De Martino. (1960). **Zen Buddhism and Psychoanalysis**. New York: Harper colophon books.
- Hobbes, Thomas (1991A). **Man and Citizen**. Cambridge: Hackett Publishing Company.

- (1991B). **Leviathan**. (ed). Richard Tuck. Cambridge: Cambridge University Press.
- Humphreys, Christmas. (1957). **Zen Buddhism**. London: George Allen & Unwin.
- Minoque, K. R. (1972). "Hobbes and the Just Man" in Maurice Cranston and Richard S. Peters (eds), **Hobbes and Rousseau: A Collection of Critical Essays**. New York: Anchor Books.
- Reuters (2021). **Asian Americans 'screaming out for help' as abuse surges: congressional hearing**. Retrieved March 21, 2021. from <https://www.reuters.com/article/us-usa-house-hate-crimes-idUSKBN2BA24N>
- Suzuki, D.T. (1960). **Manual of Zen Buddhism**. New York: Grove Press.
- (1965). **Zen and Japanese Buddhism**. Tokyo: Japan Travel Bureau.
- (1973). **Essays in Zen Buddhism**. London: Rider & Company.
- Warrender, Howard. (1957). **The Political Philosophy of Hobbes**. London: Oxford University Press.